

VASTAVÄITÄJIEN LAUSUNTO HTM HENRI RIKANDERIN POLIISIN VOIMANKÄYTTÖÄ JA POLIISIN KOHTAAMA VÄKIVALTA KÄSITTELEVÄSTÄ VÄITÖSKIRJATUTKIMUKSESTA

I. Tutkimuksen laajuus ja itsenäisyys

HTM Henri Rikanderin väitöskirja ”Custos publicus gladium frustra non fert – empiirinen tutkimus poliisin voimankäytöstä ja poliisin kohtaamasta väkivallasta” on artikkeliväitöskirja, joka koostuu artikkeliväitöskirjan yhteenvedosta ja viidestä artikkelista.

Rikander on kirjoittanut neljä artikkelista yksin, ja yhden kansakirjoittajan kanssa toimien itse ensimmäisenä kirjoittajana. Yksi julkaisuista on kansainvälisessä vertaisarvioidussa lehdessä, muut kotimaisissa julkaisuissa. Ottaen huomioon sen, että väitöskirjat koostuvat nykyään usein yhdessä kirjoitetuista julkaisuista, Rikanderin väitöskirja on laajuudeltaan itsenäisen tutkimustyön määrälläkin mitaten selvästi väitöskirjan kriteerit täyttävä työ.

Rikanderin tutkimus on selkeä kokonaisuus, jonka kaikki osatyöt kiinnittyvät saman teeman ympärille. Viisi osatutkimusta käsittelevät joko poliisin voimankäyttöä tai poliisin työtehtävissään kokemaa väkivaltaa, eli virkamiehen (väkivaltaista) vastustamista. Tutkimuksen osatyöt valottavat poliisin voimankäyttötilanteita sekä niiden mahdollisia seurauksia erilaisten määrällisten ja laadullisten aineistojen kautta.

Väitöskirjan rakenne on toimiva. Usein artikkeliväitöskirjoissa varsinaista uutta analyysia ei tehdä enää yhteenvedossa, vaan empiiriset tulokset esitetään osatöissä. Rikanderin työ on tässä suhteessa poikkeus, sillä luvussa 3 käydään läpi voimankäytön sääntelyä, kuvaten voimankäytön ja hätävarjelun rajaa sekä syyttäjän että tuomioistuinten ratkaisujen avulla. Mielestämme tämä kappale sopii yhteenvehtoon hyvin, vaikka sen olisi toisaalta voinut

kirjoittaa itsenäisen artikkelin muotoonkin. Puutteena pidimme sitä, että virkamiehen (väkivaltaista) vastustamista koskevaa oikeuskäytäntöä ei esitelty vastaavalla tavalla.

2. Tutkimusaihe, -kysymykset ja -tehtävän rajaus

Rikanderin tutkimusaihe on hyvin ajankohdainen ja se tuo uutta tutkimustietoa kotimaiseen tutkimuskenttään. Tutkimusaihe kattaa kolikon molemmat puolet, eli poliisin voimankäytön ja poliisiin kohdistuvan väkivallan. Olisi ollut mahdollista keskittyä selkeämmin vain jompaankumpaan näistä, mutta mielestämme molempien teemojen sisällyttäminen työhön on onnistunut ratkaisu.

Rikander määrittelee itse tutkimuksensa poliisioikeudelliseksi, tarkoittaen tällä sitä sääntelykokonaisuutta, joka koskee poliisin toimintaa. Tutkimus on selvästi monitieteinen, ja sillä on rikos-, hallinto- ja valtiosääntöoikeuden lisäksi liittymäpintoja ainakin kriminologiaan ja (kriisi)psykologiaan. Oikeudenalojen rajat ylittävä tutkimus muistuttaa läheisesti ongelmakeskeistä oikeustieteellistä tutkimusta, jossa ilmiötä ei lähestytä jostakin oikeudenalasta käsin vaan yhteiskunnallisen ilmiön tai instituution näkökulmasta. Valtiosääntöoikeudellisen näkökulman käsittely jättää Rikanderin tutkimuksessa toivomisen varaa, sillä poliisin voimankäyttö on merkittävää julkisen vallan käyttämistä.

Rikander korostaa tutkimuksensa olevan kirjoitettu erityisesti poliisihallinnossa työskenteleville. Tällainen rajaus ei ole perusteltu tieteellisessä tutkimuksessa. Johdannossa olisi voitu paremmin taustoitaa tutkimusilmiötä ja

kuvata kehitystä tilastojen valossa, ja lukijan kannalta olennaista tietoa jää puuttumaan. Kuinka yleistä voimankäyttöä ja poliisin kohdistuva väkivalta on? Millaisia ovat poliisin voimankäyttövälineet ja toimivaltuudet? Millainen on voimankäytön tyyppitapaus? Näiden teemojen yleistajuisempi avaaminen olisi sopinut hyvin väitöskirjan johdantoon.

Tutkimuksen rajausten osalta myös kritisoimme jo esitarkastuslausunnossamme sitä, että erityisesti tutkimuksen yhteenveto on lähdekirjallisuudeltaan varsin kotimaista. Poliisin voimankäyttöä ja poliisiin kohdistuvaa väkivaltaa koskevaa empiiristä kansainvälistä tutkimusta on tehty siinä määrin paljon, että se olisi ansainnut kattavamman yleisesittelyn väitöskirjan yhteenveto-osassa. Tällaisella katsauksella olisi ollut informaatioarvoa myös kotimaisille lukijoille, koska tällaista tutkimusta tehdään Suomessa vähän, eivätkä kansainväliseen tutkimustulokset siten helposti kotimaiseen keskusteluun välity.

Oikeudellisten kysymysten osalta olisimme kaivanneet vähintään yksinkertaista oikeusvertailua voimankäyttösäädöksistä. Rikander on sivuuttanut tämän kokonaan, vaikka tästä puutteesta huomautimme jo esitarkastusvaiheessa. Ulkomaisten sääntelymallien esittely olisi antanut etäisyyttä kotimaiseen tarkasteluun. Jo pelkästään pohjoismaisten sääntelymallien ottaminen mukaan kotimaisen oikeuden analyysiin olisi syventänyt johtopäätöksiä, kun lukijalle avautuisi, miten esimerkiksi poliisin voimankäytön sääntely tai viranomaisiin kohdistuvasta väkivallasta tuomitut rangaistukset eroavat.

3. Tutkimusmenetelmät ja -aineistot

Tutkimuksessa hyödynnetään sekä laadullisia että määrällisiä tutkimusmenetelmiä pääpainon ollessa laadullisissa menetelmissä. Artikkelit 1 ja 5 perustuvat poliisien haastatteluihin, artikkeli 2 poliisin etälamauttimen käyttöä kuvaavaan rekisteriaineistoon, ja artikkeli 3 verkkokyselyllä poliisilta sekä syyttäjiltä kerättyyn kyselyaineistoon. Artikkelissa 4 ei ole varsinaista empiiristä aineistoa.

Artikkeleissa tehdyt analyysit on tehty pääsääntöisesti perustellusti ja asianmukaisella tavalla. Artikkeleiden 2 ja 3 määrällinen analyysi on kuvailevaa, eikä se perustu tutkimushypoteesien testaamiseen tai tilastolliseen päätelyyn esimerkiksi p-arvojen ja luottamusvälien avulla. Artikkelissa 3 tehdään otokseen perustuvaa ryhmien välistä vertailua, jossa tilastollista testaamista olisi voinut hyödyntää. Ilman selkeää otantakehikkoa ja satunnaisotantaa olisi kuitenkin epäselvää, mihin perusjoukkoon tulokset yleistyvät. Toisaalta artikkelin 3 tulosten raportoinnissa avovastauksiin perustuvilla sitaateilla ja niiden tulkinnalla on merkittävä rooli, eikä tilastollisen päättelyn tekemättä jättäminen ole suuri puute.

Rikanderin tutkimuksen erityispiirteenä on se, että hän on itse toiminut useiden vuosien ajan eri tehtävissä poliisiorganisaatiossa. Rikander pohtii tämän asetelman merkitystä erityisesti luvussa 4.4 (”Tutkijapositio”), mutta myös muissa väitöskirjan osissa. Mielestämme Rikander käy tätä keskustelua ansiokkaasti ja läpinäkyvästi. Käytännön kokemus tutkituista voimankäyttötilanteista on varmasti tuonut tutkimusprosessiin merkittävää lisäarvoa. Erityisesti artikkelin 1 analyysi on varsin tasapainoista ja monisyistä. Rikander myös toteaa, että poliisin voimankäyttöä koskevat tutkimustulokset epäilemättä riippuvat tarkastelupositios- ta.

Edelliseen liittyen kriittisenä huomiona voi kuitenkin esittää sen, että väitöskirjan sinänsä monipuolinen aineistopohja on pääasiassa poliisin itsensä tuottamaa, eikä toisen organisaation tuottaman aineiston näkökulmaa esitetä systemaattisesti. Mielestämme sekä syyttäjän että tuomioistuinten ratkaisuja koskeva aineisto olisi tuonut työhön tärkeän vaihtoehdoisen tarkasteluperspektiivin. Tämän rikoslajin rangaistuskäytäntöä ei ole systemaattisesti kuvattu missään ainakaan tuoreella aineistolla. Merkittävä osa väitöstilaisuuden keskustelusta liittyikin näihin kysymyksiin.

4. Tulosten esittely ja johtopäätökset väitöstilaisuudessa

Esitimme Rikanderille väitöstilaisuudessa 29.3.2019 kysymyskokonaisuuksia liittyen yhteenvedon osan lukuihin ja samalla käsitelimme yksittäisten artikkelien tuloksia. Tässä lausunnon yhteydessä nostetaan esille tutkimuksen puutteisiin ja valintoihin liittyviä asiakokonaisuuksia, jotka olisi voinut tehdä toisin. Yleisesti ottaen Rikander onnistui perustelevaan tehdyt valinnat väitöstilaisuudessa hyvin.

Väitöstilaisuudessa voimankäytön sääntelyyn liittyen (kappale 3) tiedusteltiin, kuinka toimivaksi Rikander kokee nykyisen sääntelymallin toimivaltuuksien osalta. Väitöstutkimuksessa esitellyt tapaukset ovat pääosin sellaisia, joissa poliisin ei todettu käyttäneen liikaa voimaa. Heräsin kysymys, olisiko tasapuolisuuden nimissä voitu esitellä enemmän tuomioistuinnratkaisuja, joissa lopputulos oli toinen. Rikanderilta kysyttiin myös, miksei virkamiehen vastustamista ja väkivaltaista vastustamista koskevia ratkaisuja ole esitelty, vaikka ne ovat yhtä lailla tutkimuksen kohde.

Esitimme väitöstilaisuudessa kantanamme, että väitöskirjan kokonaisuuden kannalta merkittävämmät tulokset esitetään artikkeleissa 1, 3 ja 5 sekä yhteenvedon luvussa 3. Seuraavat Rikanderille esitetyt kysymykset koskivat analyyssejä, jotka olisivat näkemyksemme mukaan sopineet hyvin empiiristä oikeustutkimusta edustavan väitöstutkimuksen kokonaisuuteen, ja jotka olisivat vienneet em. artikkeleissa tutkittuja teemoja pidemmälle. Ymmärrämme kuitenkin, että väitöstutkimuksessa ei voi käsitellä kaikkea. Kysymykset esitettiin siten siis myös jatkotutkimustarpeita ja katvealueita silmällä pitäen, koska esimerkiksi ilmiön kuvaus jää työssä vielä pitkälti yksittäisten tapausten kuvausten varaan. Tapausesimerkit ovat sinänsä toimivia, mutta näiden edustavuutta olisi helpompi arvioida, jos tilastollista tietoa olisi saatavilla rinnalle.

Väitöstilaisuudessa keskusteltiin paljon siitä, miksei väitöskirjassa tarkasteltu syyttäjän ja tuomioistuinten aineistoja, joista osa olisi ollut helposti saatavilla Tilastokeskuksen in-

ternetsivuilla. Näiden tilastojen perusteella käy esimerkiksi ilmi, että suurin osa virkamiehen (väkivaltaista) vastustamista koskevista rikosilmoituksista etenee syyteharkintaan. Samaisen tilastojen perusteella voidaan päätellä, että valtaosa näistä rikoksista epäillyistä on työtömiä tai työvoiman ulkopuolella, vastaten aika pitkälti törkeästä väkivallasta epäiltyjä. Aikaisemmassa tutkimuksessa puolestaan havaitsimme, että verrattuna järjestystä ylläpitävän henkilön vastustamisesta epäiltyihin, poliisiin kohdistuvasta väkivallasta epäillyt vaikuttivat olevan keskimäärin raskaammalla rikostaustalla varustettuja.

”Syytetyt, tuomitut ja rangaistukset” -tilaston perusteella edelleen selvää, että noin 20 % väkivaltaisesta vastustamisesta annetuista tuomioista näyttää johtaneen viime vuosina ehdottomaan vankeusrangaistukseen. Ehdottomien vankeusrangaistusten mediaanipituudet ovat olleet puolen vuoden luokkaa viime vuosina (keskiarvot 7-8 kuukautta), ja yli vuoden mittaiset tuomiot puolestaan harvinaisia.

Syyttäjien ja tuomioistuinten aineistojen sisältöjen analyysin kautta olisi voitu selvittää esimerkiksi sitä, miten raja virkamiehen vastustamisen ja väkivaltaisen vastustamisen välillä asettuu tuomioistuinten ratkaisukäytännössä, ja mikä erottaa mahdollisia ja ehdottomia vankeusrangaistuksia? Artikkelissa 3 soveltamiskäytännön eroja on tarkasteltu vinjettipohjaisen kyselyn avulla, johon vastasivat sekä syyttäjät että poliisit. Keskustelimme siitä, minkä takia päädyttiin tekemään kysely, eikä tutkimaan rikosilmoitusaineistoa ja niistä ilmenevää nimeävalintaa. Olisiko voitu tutkia myös rikosilmoituksia ja vertailla teonpiirteitä? Rikander totesikin tällaista aineistoa kerätyn, mutta analyysi ei ehtinyt mukaan väitöskirjan kokonaisuuteen. Olimme väittelijän kanssa yhtä mieltä siitä, että ns. läpivirtaustutkimus virkamiehen (väkivaltaisesta) vastustamisesta olisi tarpeellinen. Tällöin käytäisiin systemaattisesti läpi kaikki rikosprosessin vaiheet rikosilmoituksesta käräjäoikeuden tuomioon, seuraten yksittäisiä rikosepäilyjä alusta saakka.

Väitöskirjan artikkeleista käy kiistämättä ilmi, että poliisin työhön liittyy merkittävä väkivallan uhka ja paljon kohdattua väkivaltaa. Kes-

kustelimme siitä, onko 2000-luvulla kasvanut virkamiehen vastustamisten määrä väittelijän käsityksen mukaan luotettava kuvaus poliisiin kohdistuvan väkivallan todellisesta lisääntymisestä, vai voisiko taustalla olla myös lisääntynyt (lievempien) tekojen kirjaaminen. Kriminologisen tutkimuksen perusteella on selvää, että tilastoituu väkivallan määrään vaikuttavat lukuisat seikat, ja piilorikollisuuden määrä on merkittävä. On viitteitä siitä, että yhteiskunnassa on yleisesti ottaen tapahtunut ”herkistymistä” väkivallalle, ja siten alttius tulkita tekoja väkivallaksi on kasvanut väkivallan vähenemisen myötä.

Eräänä kokoavana päätuloksena todetaan, että poliisiorganisaatioon on syntynyt ”sietämisen kulttuuria”, ja että väkivaltaan suhtaudutaan usein työhön kuuluvana. Tämä loppulema herättää kysymyksen siitä, onko tämä kulttuuri muuttunut ajan kuluessa. Rikanderin kanta oli, että väkivallan tilastoidun määrän kasvun keskittyminen pääasiassa virkamiehen vastustamiseen herättää syyn epäillä, että prosessiekonomiset syyt ja edellä mainittu sietämisen kulttuuri ovat johtaneet siihen, että poliisi ei kirjaa tekoja väkivaltaisen vastustamisena, vaikka teonpiirteet antaisivatkin siihen aihetta. Mielestämme tämä kysymys ansaitsisi jatkotutkimusta ja tarkempaa analyysia näiden rikosten teonpiirteistä yli ajan, vaikka sellaisen tekeminen haastavaa onkin.

Viimeisenä kriittisenä huomautuksena esitimme, että ajankohtaiset kotimaiset ja kansainväliset oikeuspoliittiset keskustelut puuttuivat työstä. Esimerkiksi Yhdysvaltojen paljon julki-suutta saaneita yksittäisiä voimankäytön liioittelutapauksia ei mainita. Samoin kotimaiset poliisin toimivaltuuksien lisäämistä koskevien uudistuksien yhteydessä käydyt keskustelut jäivät mainitsematta. Tutkimustulosten sitominen ja vertaaminen näihin ajankohtaisiin keskusteluihin olisi tuonut väitöskirjaan kiinnostavan lisän.

5. Loppulausunto

Rikanderin väitöskirja on kokonaisuudessaan hyvin tehty, monipuolinen ja tutkimuksellisesti haastava työ. Työn tekee erityisen

kiinnostavaksi Rikanderin poliisin sisäinen näkökulma, josta huolimatta hän on onnistunut käsittelemään tutkimusaihettaan tasapuolisesti.

Olemme puuttuneet roolimme mukaisesti ennen kaikkea Rikanderin tutkimuksen puutteisiin ja tutkimuksellisiin valintoihin, jotka olisi voinut tehdä toisin. Rikander onnistui väitöstilaisuudessa hienosti ja vastasi kysymyksiimme vakuuttavasti. Väitöstilaisuudessa kävi kaiken kaikkiaan ilmi, että Rikander tunsi tutkimuskohteensa erinomaisesti, vaikka kaikki tuo tieto ei ollutkaan yhteenvedossa auki kirjoitettuna. Kävi myös ilmi, että väittelijällä oli valmisteilla useampi artikkeli, joissa jatkossa vastataan moniin niistä kysymyksistä, joita tilaisuudessa esitimme.

Yhteenvetona toteamme, että HTM Henri Rikanderin väitöskirja ”Custos publicus gladium frustra non fert – Empiirinen tutkimus poliisin voimankäytöstä ja poliisin kohtaamista väkivallasta” on selvästi väitöskirjan kriteerit täyttävä työ. Esitämme Itä-Suomen yliopiston yhteiskunta- ja kauppatieteiden tiedekunnalle, että Rikanderin rikos- ja prosessioikeuden ja rikollisuuden tutkimuksen alaan kuuluva väitöstutkimus hyväksytään opinnäytteeksi oikeustieteen tohtorin tutkintoa varten arvosanalla hyväksytyy.